

BUSINESS OF TEXTILE INDUSTRY COMPANIES IN CRISIS CONDITIONS – THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC

Gordana Kokeza^{1*}, Sonja Josipović¹, Snežana Urošević²

¹ University in Belgrade,
Faculty of Technology and Metallurgy, Belgrade

² University in Belgrade, Technical Faculty of Bor, Bor

* e-mail: gkokeza@tmf.bg.ac.rs

Review paper

UDC: 677:338.3:658:005.0

DOI: 10.5937/TEKSTIND2203004K

Abstract: *In this paper the subject of study is the characteristics of textile industry businesses in crisis conditions caused by the COVID-19 pandemic. The paper is based on the fact that economic entities in their operations often encounter disturbances caused by the action of a large number of factors that lead to a crisis in their operations and which imply the implementation of appropriate activities in order to overcome these disturbances. The textile industry is an economic branch that is sensitive to crisis disturbances and was particularly affected by the COVID-19 pandemic. The paper is structured so that it consists of three parts. In the first part of the paper, it studies the impact of the crisis on the operations of textile companies, with a special focus on the impact of the COVID-19 pandemic, as well as on the necessity of applying the concepts of circularity and sustainability. In the second part of the paper, the impact of the pandemic on the EU textile industry is analyzed, both from the point of view of the characteristics of that impact, and from the point of view of the measures and future strategic directions of the development of this sector. In the final part of the paper, the study focuses on the business characteristics of the domestic textile sector, while analyzing its indicators in crisis conditions and in the period from the onset of the pandemic until today. It is concluded that the application of the concept of a circular and sustainable economy represents the only long-term solution for the exit of this sector from the crisis, as well as a condition for its further development.*

Keywords: textile industry, crisis, the COVID-19 pandemic, strategic directions of development, circular textile industry.

POSLOVANJE PREDUZEĆA TEKSTILNE INDUSTRIJE U USLOVIMA KRIZE – UTICAJ PANDEMIJE COVID-19

Apstrakt: *Predmet proučavanja ovog rada jesu karakteristike poslovanja preduzeća tekstilne industrije u kriznim uslovima izazvanim pandemijom COVID-19. U radu se polazi od činjenice da se privredni subjekti u svom poslovanju često susreću s poremećajima izazvanim delovanjem velikog broja faktora koji dovode do krize njihovog poslovanja i koji podrazumevaju realizaciju odgovarajućih aktivnosti da bi se dati poremećaji prevazišli. Tekstilna industrija predstavlja privrednu granu koja je osetljiva na krizne poremećaje i koja je bila posebno pogođena pandemijom COVID-19. Rad je strukturiran tako da se sastoji od tri dela. U prvom delu rada proučava se uticaj krize na poslovanje tekstilnih preduzeća, s posebnim fokusom na uticaj pandemije COVID-19, kao i na neophodnost primene koncepta cirkularnosti i održivosti. U drugom delu rada analizira se uticaj pandemije na tekstilnu industriju EU, i to kako sa stanovišta karakteristika tog uticaja, tako i sa stanovišta mera i budućih strateških pravaca razvoja ovog sektora. U završnom delu rada proučavanje se fokusira na karakteristike poslovanja domaćeg tekstilnog sektora, pri čemu se analiziraju njegovi pokazatelji u kriznim uslovima i to u periodu od pojave pandemije do danas. Zaključuje se da primena koncepta kružne i održive ekonomije predstavlja jedino dugoročno rešenje izlaska ovog sektora iz krize, kao i uslov njegovog daljeg razvoja.*

Ključne reči: tekstilna industrija, kriza, pandemija COVID-19, strateški pravci razvoja, cirkularna tekstilna industrija.

1. UVOD

U ovom radu proučavaju se karakteristike poslovanja preduzeća tekstilne industrije u uslovima krize izazvane pandemijom COVID-19. Krizni uslovi poslovanja podrazumevaju preduzimanje odgovarajućih mera kako bi se poremećaji eliminisali ili bar minimizirali. Tekstilni sektor spada u red privrednih grana koje su osetljive na krizne poremećaje, pa je neophodnost prilagođavanja nastalim promenama njegovih subjekata tim veća. Usled toga, u ovom radu proučava se problematika oporavka i strateških pravaca razvoja subjekata tekstilne industrije u postkovid periodu. Tekstilna industrija je pretrpela velike poremećaje i gubitke usled delovanja pandemije COVID-19, što je uslovalo neophodnost brzog sprovođenje mera u cilju njenog oporavka i daljeg razvoja. Jedan od neophodnih strateških pravaca razvoja tekstilne industrije uslovljen je činjenicom da se radi o jednom od najvećih zagađivača životne sredine, što ujedno predstavlja i veliki potencijal za brzu i uspešnu implementaciju održivog i cirkularnog modela razvoja u ovom sektoru. U skladu s tim, u prvom delu rada razmatraće se uticaj krize na poslovne procese tekstilnih preduzeća, s posebnim akcentom na cirkularnost i održivost datih procesa. U drugom delu rada učiniće se napor da se sagledaju posledice pandemije na tekstilni sektor EU, kao i mere za njihovo prevazilaženje. U trećem delu rada proučavanje se fokusira na tekstilni sektor Republike Srbije, a vrši se i analiza pokazatelja poslovanja domaćih tekstilnih preduzeća u periodu od 2019. do 2021. godine.

2. UTICAJ KRIZE NA POSLOVNE PROCESSE TEKSTILNIH PREDUZEĆA

Savremene uslove poslovanja karakterišu mnogobrojne promene koje su veoma turbulentne, brze i često nepredvidive. Date promene mogu dovesti do kriznih poremećaja u celokupnom društveno-ekonomskom okruženju znatno povećavajući rizik poslovanja privrednih subjekata [1]. Krizni uslovi poslovanja mogu bitno uticati na definisanje strateških pravaca poslovanja i razvoja ekonomskih subjekata. Zato je veoma važno da preduzeća na vreme uoče i predvide budući tok događaja koji mogu dovesti do kriznih poremećaja u njihovom poslovanju, kako bi preduzela odgovarajuće aktivnosti na ublažavanju i eliminisanju njihovih negativnih uticaja. Pored adekvatnog reagovanja privrednih subjekata na postojeće ili buduće poremećaje, veoma je bitna i brzina datog reagovanja, kako bi se delovanje krize izbeglo ili minimiziralo.

Krizu u poslovanju mogu izazvati različiti faktori, kako objektivni (prirodni, tehnički i društveni), tako i subjektivni, tj. faktori organizacione prirode. Na objek-

tivne faktore privredni subjekti ne mogu uticati, već moraju da im se prilagođavaju, dok je na subjektivne faktore moguće uticati različitim organizacionim merama. Konkretno mere i aktivnosti koje preduzeće preduzima i primenjuje zavise kako od prirode kriznih poremećaja, tako i od resursa kojima raspolaže i kojima može protiv kriznih poremećaja da se bori.

Tekstilna industrija, kao jedna od najznačajnijih grana svake privrede, ima mnogobrojne pozitivne uticaje na ekonomski rast koji se ogledaju u značajnom doprinosu otvaranju novih radnih mesta, kao i u pozitivnim efektima realizacije kapitalnih investicija u ovoj oblasti [2,3]. U prilog navedenom govore i podaci da je u EU u 2019. god. u sektoru tekstilne industrije poslovalo čak 160.000 preduzeća (od toga oko 90% su mala i srednja preduzeća), koja su zapošljavala oko 1,5 miliona ljudi i koja su ostvarila godišnji promet u iznosu od 162 milijarde EUR [4]. Takođe se ne sme zaboraviti ni činjenica da je u 2019. godini EU bila najveći uvoznik odeće u svetu, sa ukupnom vrednošću uvoza od oko 80 milijardi EUR. Osim toga, važno je uočiti da je tokom poslednjih nekoliko decenija sektor tekstilne industrije doživeo čitav niz radikalnih transformacija koje su bile posledica intenzivnih tehnoloških promena, evolucije troškova proizvodnje, kao i pojave velikih konkurenata na svetskom tržištu.

Međutim, s druge strane, tekstilna industrija spada u privredne grane koje, pored prehrambene industrije, građevinarstva i saobraćaja, imaju najveći negativan uticaj na klimatske promene, raspoložive vodne resurse, potrošnju energije i životnu sredinu. Dati negativan uticaj povećan je i usled činjenice da je na globalnom nivou u periodu od 2000. do 2015. godine proizvodnja sektora tekstilne industrije udvostručena, kao i da se u periodu od 2020. do 2030. godine očekuje porast potrošnje odeće i obuće za oko 60 procenata [5]. Na području zemalja članica EU najveći deo potrošnje tekstila čini odeća (oko 80%), a sektor tekstilne industrije zauzima peto mesto po potrošnji primarnih sirovina i emisiji gasova sa efektom staklene bašte, zatim četvrto mesto po negativnom uticaju na životnu sredinu i klimu i treće mesto po potrošnji vode i korišćenju zamljišta [6].

Ovakvi trendovi, kao i neefikasna upotreba neobnovljivih resursa, brza promena modnih trendova (korišćenje odeće nekoliko puta, a zatim bacanje), rast tražnje za odećom lošijeg kvaliteta po nižoj ceni, povećanje proizvodnje kako bi se odgovorilo na poslednje modne trendove, doveli su do problema neodrživosti predimenzionirane proizvodnje i potrošnje sektora tekstilne industrije, što je u mnogim tekstilnim preduzećima dovelo do značajnih teškoća u poslovanju, slabih poslovnih rezultata, pa i gašenja. Usled toga, razvijene

zemlje su, uočavajući negativne posledice neadekvatnog razvoja tekstilne industrije, preduzele mere i aktivnosti kako bi u ovoj privrednoj grani počele da utiču na unapređenje društvene i ekološke održivosti, kao i na ostvarenje ciljeva održivog razvoja. To je definisano u Agendi održivog razvoja Ujedinjenih nacija za period do 2030. godine. Primena Evropskog zelenog dogovora, kao nove strategije rasta EU, zahteva tranziciju sektora tekstilne industrije ka održivoj i cirkularnoj proizvodnji, potrošnji i poslovnim modelima.

Strategijski pravci budućeg razvoja tekstilnog sektora zemalja EU jesu izgradnja održive i cirkularne proizvodnje, koja ima za cilj stvaranje zelenijeg, konkurentnijeg i modernijeg sektora tekstilne industrije, s većom otpornošću na nagle globalne promene [7]. Cilj ovakve strategije jeste da se izgradi takav okvir i takva vizija tranzicije tekstilnog sektora koji će omogućiti da se do 2030. godine proizvode i prodaju tekstilni proizvodi koji će biti dugotrajni, koji će moći da se recikliraju i koji će velikim delom biti izrađeni od recikliranih vlakana i bez sadržaja opasnih materija. Takođe je veoma značajno da dati proizvodi budu proizvedeni uz poštovanje ljudskih prava i pravila zaštite životne sredine. Strategija o tekstilu sadrži planove Evropske komisije za donošenje novih propisa čija bi primena doprinela većoj održivosti tekstilnog sektora, kao jednog od najvećih zagađivača, eksploatora i generatora otpada u svetu.

Strategija daljeg razvoja tekstilne industrije EU treba da doprinese povećanju otpornosti ovog sektora, posebno u sferi snabdevanja energijom i sirovinama. Osim toga, strategija je usmerena i na bolje korišćenje novih tržišta za održivije proizvode, kao i na privlačenje talentovane i kvalifikovane radne snage. Novi strategijski pravci definisani su tako da Evropa, koja je uvek bila dom inovativnih brendova, kreativnosti, znanja i kvalitetnih tekstilnih proizvoda, to i dalje ostane.

Evropski zeleni sporazum ima težnju da privredni rast svih grana učini održivim, klimatski neutralnim, energetski i resursno efikasnim [8]. Pri tome, neophodno je poštovati prirodu i njene zakonitosti, a ekonomiju usmeravati ka cirkularnim procesima. Međutim, istraživanja i dosadašnje iskustvo pokazali su da je tranzicija na ovakav način privređivanja spora, a da je uticaj privredne aktivnosti na životnu sredinu i klimu i dalje veoma visok. Usled toga, neophodno je obezbediti zelenu i digitalnu tranziciju, suočiti se sa društvenim izazovima i osigurati ispunjavanje zahteva održivosti, kao i povećati otpornost i konkurentnost sektora, poboljšati uslove rada u skladu sa međunarodnim standardima rada i obezbediti da se vrednost tekstila zadrži u privredi što je duže moguće. Usled toga treba smanjiti zavisnost od devičanskih sirovina, a povećati posvećenost cirkular-

nosti i kružnim poslovnim modelima, kao i intenzivirati aktivnosti za jačanje održive konkurentnosti, digitalizacije i otpornosti.

Međutim, iskustvo je pokazalo da održiva cirkularna tekstilna industrija podrazumeva i nastanak novih troškova, koji se negativno odražava na profitabilnost poslovanja. Osim povećanja određene vrste troškova za njenu realizaciju, strategija održive i cirkularne tekstilne industrije ima i određene prednosti, kao što su: dugoročnija korist potrošača od visokokvalitetnih pristupačnih tekstilnih proizvoda, smanjenje značaja brze mode, povećanje dostupnosti ekonomski isplativih usluga ponovne upotrebe i popravke tekstilnih proizvoda [9]. U takvom novom konkurentnom, otpornom i inovativnom tekstilnom sektoru proizvođači treba da preuzimaju odgovornost za svoje proizvode duž lanca vrednosti, uključujući i odgovornost kada njihovi proizvodi postanu otpad. Koristi od novih poslovnih modela u sektoru tekstila mogu se ogledati u produženju veka trajanja tekstilnih proizvoda koji će predstavljati ekonomičnu i pristupačnu alternativu brzom modi. Kako je brza moda povezana sa sve većom upotrebom sintetičkih vlakana na bazi fosilnih goriva, prelazak na održivije poslovne modele smanjiće zavisnost proizvođača odeće od fosilnih goriva, a time će se smanjiti i uticaj tekstilne industrije na klimatske promene i zagađenje mikroplastikom. Tekstil koji se plasira na tržište EU moraće da bude izdržljiv, „popravljiv“, napravljen većinom od recikliranih vlakana i bez sadržaja opasnih supstanci.

Da bi tekstilna industrija bila dugoročno održiva definisana je Strategija za održivu i cirkularnu industriju EU koja precizira šest ključnih mera za ostvarenje postavljenih ciljeva. To su [10]:

1) *Uvođenje obaveznih zahteva za ekološki dizajn*

Produženje veka trajanja tekstilnih proizvoda predstavlja jedan od najefikasnijih načina na koji je moguće znatno smanjiti njihov uticaj na klimu i životnu sredinu. U postizanju datog cilja dizajn proizvoda ima ključnu ulogu. Povećana izdržljivost može omogućiti potrošačima da duže koriste odeću i istovremeno podržati cirkularne poslovne modele kao što su ponovna upotreba, iznajmljivanje i popravka, usluge povrata i razvijena maloprodaja, na način koji građanima omogućuje određenu uštedu. Drugi aspekti dizajna koji utiču na ekološke performanse tekstila odnose se na sastav tekstilnih materijala. Novom regulativom o ekološkom dizajnu za održive proizvode Evropska komisija će razviti obavezujuće zahteve za ekodizajn specifičan za proizvode kako bi se unapredile performanse tekstila, kao što su: izdržljivost, mogućnost ponovne upotrebe, popravljivost, recikliranja

vlakana i obavezni sadržaj recikliranih vlakana [11]. Na taj način bi se minimiziralo i pratilo prisustvo štetnih supstanci, čime bi se smanjili nepovoljni uticaji na klimu i životnu sredinu.

2) *Zaustavljanje uništavanja neprodatih ili vraćenih tekstilnih proizvoda*

Uništavanje neprodane ili vraćene robe, uključujući odeću, predstavlja gubitak i vrednosti i resursa. Digitalni alati trebalo bi da promene način na koji se odeća dizajnira, proizvodi i servisira širom sveta, omogućavajući nove načine interakcije prodavaca i potrošača i stvarajući dinamičniju reakciju na potrebe potrošača.

3) *Borba protiv zagađenja mikroplastikom*

Zagađenje mikroplastikom predstavlja veliki ekološki problem. Procenjuje se da je oko 60% vlakana koja se koriste u odeći sintetička, pretežno poliesterska, i taj udeo sve više raste. Zato je planiran set mera za prevenciju i njihovo smanjenje, posebno kroz obavezujuće zahteve za dizajne koji će biti uvedeni u okviru Uredbe o ekodizajnu održivih proizvoda, kao i u okviru predstojeće inicijative Komisije za rešavanje nenamernog oslobađanja mikroplastike u životnu sredinu.

4) *Zahtev za uvođenje informacija i digitalnih pasoša proizvoda*

Jasne, strukturirane i dostupne informacije o karakteristikama ekološke održivosti proizvoda podstiču tekstilna preduzeća i potrošače da naprave bolje izbore i da poboljšaju komunikaciju između aktera duž lanaca vrednosti, uključujući proizvođače i reciklere. Takve informacije takođe povećavaju vidljivost i kredibilitet održivih kompanija i proizvoda. Digitalni pasoš tekstilnih proizvoda treba da bude zasnovan na obavezanim zahtevima o informacijama o kružnosti i drugim ključnim aspektima zaštite životne sredine koje proizvod treba da sadrži.

5) *Navođenje istinitih zelenih tvrdnji o održivosti tekstilnih proizvoda*

Potrošači koji žele da kupe održivije proizvode često su obeshrabreni zbog nepouzdanosti podataka. Nedavna provera podataka o održivosti u sektoru tekstila, odeće i obuće ukazuje na to da bi 39% podataka moglo biti neistinito ili obmanjujuće. Usled toga dešava se da kupci kupuju tekstilne proizvode verujući da su održivi, a da to nije tačno, jer su podaci koji stoje na proizvodu netačni. Usled toga EU uvodi nova pravila koja će obezbediti da potrošači na prodajnom mestu dobiju tačnije informacije o očekivanom životnom veku proizvoda, kao i informacije koje su relevantne za popravku proizvoda, uključujući ocenu popravljivosti, kad god je to dostupno. Opšte ekološke tvrdnje,

kao što su „zeleno“, „eko-prijateljski“, „dobro za životnu sredinu“, biće dozvoljene samo ako su potkrepljene priznatom izvrsnošću u pogledu zaštite životne sredine. Proizvođači neće moći da stave oznaku održivosti na proizvod ukoliko zaista nemaju sertifikat ili dozvolu. Takođe, biće im zabranjeno da koriste ekološke prideve poput eko-prijateljski, zeleni ili eko ukoliko ne mogu da dokažu te tvrdnje. Evropska Unija se nada da će se na ovaj način obračunati sa kompanijama koje obmanjuju potrošače lažnim tvrdnjama da njihovi proizvodi štite životnu sredinu. Takođe žele da spreče praksu (*engl. green washing*) po kojoj neke kompanije prilikom reklamiranja proizvoda ističu njihove ekološke karakteristike, a skrivaju one koje štete životnoj sredini. Proizvođači će morati da obezbede da odeća koju prave bude ekološki prihvatljiva i održiva, dok će potrošači dobijati više informacija o tome kako da ponovo koriste, popravljaju i recikliraju svoju odeću.

6) *Povećana odgovornost proizvođača i podsticanje ponovne upotrebe i reciklaže tekstilnog otpada*

Tekstilni otpad je zaista veliki, ali postoji značajan potencijal da se on smanji kao i mogućnost da on i dalje stvara vrednost podsticanjem njegove pripreme za ponovnu upotrebu i reciklažu. Zato je neophodno da proizvođači budu odgovorni za otpad koji stvaraju njihovi proizvodi, što je od suštinskog značaja za razdvajanje stvaranja tekstilnog otpada od rasta sektora. Usled toga, tekstilne kompanije treba da po modelu proširene odgovornosti proizvođača snose odgovornost i troškove za zbrinjavanje tekstilnog otpada. Neophodnost ispunjavanja zahteva proširene odgovornosti proizvođača efikasno deluje na poboljšanje odvojenog prikupljanja otpada i naknadnog upravljanja njim u skladu s hijerarhijom otpada. Ključni cilj je stvaranje ekonomije za sakupljanje, sortiranje, ponovnu upotrebu, pripremu za ponovnu upotrebu i reciklažu, kao i podsticaj za proizvođače i brendove da obezbede da njihovi proizvodi budu dizajnirani u skladu s principima cirkularnosti.

Međutim, realizacija cirkularne ekonomije podrazumeva rad kadrova sa odgovarajućim znanjima, iskustvom, veštinama i kompetencijama. Usled toga je neophodno vršiti stalna ulaganja u razvoj veština (takođe digitalne i cirkularne) kao što su poznavanje kružnosti, prerade, sortiranja i sakupljanja tekstila. Oblasti koje takođe podrazumevaju odgovarajuće kadrove jesu i straživanje i razvoj i komercijalizacija inovativnih tehnologija (za materijale i reciklažu, sakupljanje, sortiranje i proizvodnju vlakana), kao i stvaranje koherentnog i sveobuhvatnog okvira za sakupljanje i reciklažu tekstilnog otpada (uključujući otpremu otpada, usklađeni EU EPR, jasne definicije) [12]. Pored toga, tržište

sekundarnih sirovina za tekstil se može ostvariti ne samo ako se tekstilni otpad prepozna kao resurs, već je neophodno dati resurs dalje tretirati i od njega dobiti novu vrednost. Iako se kompanije trude da poboljšaju održivost svojih proizvoda, nije dovoljno urađeno na informisanosti kupaca, jer su građani često loše informisani o postojećim inicijativama i nemaju pristup pouzdanim informacijama koje su im potrebne prilikom opredeljenja za kupovinu. Usled toga, veoma je teško uporediti informacije i proizvode, posebno zbog različitih i neusaglašenih oznaka za iste performanse proizvoda. Zbog toga pružanje potrošačima uporedivih i pouzdanih informacija, zajedno sa merama za podsticanje održivog ponašanja potrošača, predstavlja ključni element omogućavanja potrošačima da donesu prave odluke prilikom izbora i kupovine tekstilnih proizvoda, kojima će podržati zelenu tranziciju ove industrijske grane. Međutim, ovo je moguće samo ako postoji jasna sveobuhvatna standardizacija uporedivosti i pouzdanosti informacija, definicije i metodologije, koja bi obezbedila jednake uslove i pravnu sigurnost i za kompanije i za potrošače.

3. UTICAJ COVID-19 NA TEKSTILNU INDUSTRIJU EU I PREDLOG MERA BUDUĆEG RAZVOJA

Veliki broj faktora utiče na privrednu aktivnost svih grana, na neke manje, na neke više. Neki od tih faktora mogu imati veoma negativno dejstvo i izazivati poremećaje poslovanja, koji se mogu odraziti i na uspešnost privrednih subjekata. Dati faktori mogu biti ekonomske, političke, društvene prirode, predvidivi ili nepredvidivi. Najveće poremećaje privredne aktivnosti po pravilu izazivaju neekonomski, nepredvidivi faktori. Jedan od primera datih faktora jeste i pandemija virusa COVID-19. Globalna pandemija COVID-19 ukazala je na neodrživost, osetljivost i neotpornost globalnih lanaca tekstilnih proizvoda. Zastoj ili prekid proizvodnje, rast troškova proizvodnje, rast cena inputa i finalnih proizvoda, kao i pad tražnje predstavljaju samo neke od negativnih posledica pandemije na sektor tekstilne industrije. O tome svedoči i podatak da je 2020. u odnosu na 2019. godinu promet tekstila u EU smanjen je za 9,2%, a odeće za 18,1 procenat.

Kriza prouzrokovana Koronom potvrdila je strateški značaj evropskog tekstila i odevnog sektora, a njen uticaj povećan je usled specifičnih karakteristika sektora tekstilne industrije. Date karakteristike su sledeće [13]:

- T&A kompanije posluju na globalizovanom i konkurentnom tržištu, na kome postoje veliki pritisci u oblasti cena i marži. Takvi uslovi poslovanja smanjuju njihovu finansijsku snagu, usled čega

date kompanije nemaju mnogo finansijskih rezervi za amortizovanje krize, što, s druge strane, slabi njihovu poziciju prilikom pristupa potrebnim finansijskim sredstvima iz tuđih izvora.

- Većina kompanija posluje u složenim lancima vrednosti, što ih čini zavisnim od spoljnih partnera, a to povećava verovatnoću nastanka različitih poremećaja u njihovom poslovanju.
- U modnoj industriji, prodaja je veoma osetljiva na vreme („letnja sezona“ se ne može odložiti ili povratiti, jednostavno je izgubljena), što dodatno povećava rizik poslovanja.
- Prekid proizvodnje tehničkog/industrijskog tekstila može dosta uticati na druge industrijske grane, kao što su medicinska, poljoprivredno-prehrambena, transportna, itd., izazivajući domino efekte za proizvodnju širom EU.
- Čitava industrija je već usmerena na realizaciju velikih promena koje bi trebalo da doprinesu rešavanju ogromnih problema u vezi sa zaštitom životne sredine, digitalizacijom i razvojem veština, a usled čega su preduzimane aktivnosti ulaganja u smanjenje upotrebe resursa, povećanje cirkularnosti, digitalizovanje poslovnih operacija i prekvalifikacija radne snage.
- U sektoru tekstilne industrije u velikoj meri dominiraju mala preduzeća, jer skoro 90% kompanija ovog sektora zapošljava manje od 10 ljudi. Njihov kapacitet da na duži period apsorbuju prekid proizvodnje ili nedostatak prodaje na krajnjem tržištu je minimalan.

Dosadašnje iskustvo pokazuje da je kriza izazvana COVID-19 dugoročnog karaktera i da će prouzrokovati mnogobrojne negativne posledice na ekonomiju i društvo. Da bi se date posledice ublažile ili eliminisale biće neophodno ulaganje znatnih resursa kao i primena odgovarajućih kratkoročnih i dugoročnih mera.

Kratkoročne mere imale bi za cilj pružanje podrške opstanku preduzeća u narednih 6 meseci, što podrazumeva njihovu brzu implementaciju kako bi se izbegli trajni poremećaji u poslovanju. Kao kratkoročne mere mogu se predložiti sledeće:

- *Efikan kratkoročni pristup likvidnosti*, koji bi omogućio lakši pristup finansijskim sredstvima kako bi kompanije izbegle bankrot. U tom smislu, kratkoročna sredstva bila bi namenjena finansiranju zaliha i pokrivanju operativnih troškova, srednjoročna sredstva koristila bi se za sticanje sopstvenog obrtnog kapitala, dok bi se dugoročna sredstva ulagala u inovacije i digitlizaciju;

- *Stimulisanje potražnje za T&A proizvodima*, što podrazumeva nabavku tekstilne robe i usluga koji vrednuju kriterijume održivosti u odnosu na kriterijume samo cene, tako da se u koordinaciji sa industrijom može podržati evropsko poslovanje koje je usmereno na ostvarivanje ciljeva Zelenog dogovora;
- *Dobro funkcionisanje tržišta i lanca snabdevanja*;
- *Zaustavljanje dodatnog regulatornog opterećenja i izbegavanje stvaranja dodatnih opterećenja tokom krize*.

Predlog dugoročnih mera:

- Potvrditi *strateški značaj evropskog T&A sektora* (potrebno je uspostaviti jaku Evropsku tekstilnu alijansu koja može da razvije strateške lance vrednosti i u kojoj se može organizovati dijalog između javnog i privatnog sektora);
- *Promovisati inovacije, digitalizaciju i usavršavanje u T&A industriji*, jer se značajan napredak u produktivnosti, fleksibilnosti i održivosti proizvodnje tekstila i odeće u EU može ostvariti kroz tehnološke inovacije i digitalizaciju proizvodnih procesa i lanaca snabdevanja. Evropski fondovi za istraživanje i inovacije treba da se koriste na koordinisan i strateški način, u vidu javno-privatnog partnerstva za kružni, bio-bazirani, pametni digitalizovani tekstil. Dugoročni napor industrije za razvoj radne snage moraju biti podržani kroz regionalna ulaganja u modernizaciju tekstilne infrastrukture. Velike inicijative za prekvalifikaciju i usavršavanje i inicijative za olakšavanje integracije niskokvalifikovanih radnika, nezaposlenih ili migranata u radnu snagu industrije T&A treba da budu podržane od strane Evropskog socijalnog fonda i drugih odgovarajućih instrumenata podrške. Potrebni su posebni napor da se privuče mlada generacija u T&A sektor.
- *Pretvoriti održivost i cirkularnost u priliku i izvor dugoročne konkurentnosti*, što se može postići boljim dizajnom proizvoda, adekvatnom nabavkom sirovina, partnerstvom, reciklažom, primenama Direktive EU o otpadu, novim tržištima i angažovanjem potrošača;
- *Obezbediti slobodnu i poštenu trgovinu* za kompanije tekstilne industrije;
- *Promovisati razvoj integrisanog ekosistema sa EU i dugogodišnjim partnerima EU*.

Poseban problem tekstilne industrije u periodu krize predstavlja činjenica da su dva glavna proizvodna čvorišta, Kina i Italija, bila veoma mnogo pogođena vi-

rusom. To je prouzrokovalo velike poremećaje na strani ponude tekstilnih proizvoda. S druge strane, kolaps je izazvao i nagli pad tražnje tekstilnih proizvoda, što je uslovalo kršenje ugovora, otkazivanje porudžbina, odlaganje isporuka i traženje popusta od dobavljača. Kriza je takođe uslovala i kolaps globalne tražnje za odećom. Jedno od mogućih rešenja ovakve situacije može biti i kreiranje kružne potrošnje kod potrošača, kao i uticaj na potrošače da stvore naviku ponovnog korišćenja tekstilnih proizvoda, kao i smanjenje bacanja odeće i stvaranja zagađujućeg tekstilnog otpada.

Poštovanje Zelenog dogovora EU predstavlja neophodan preduslov da bi se realizovalo oživljavanje i stabilizacija sektora tekstilne industrije. Neophodno je da se posluje u skladu s principima cirkularne ekonomije kao političkog prioriteta, kao i da se izvrše sveobuhvatne promene u lancima vrednosti. Date promene trebalo bi da doprinesu formiranju ne samo pravednijeg i održivijeg tekstilnog sektora, već i sektora koji je otporniji i bolje opremljen za prevazilaženje izazova u budućnosti. Neophodno je primeniti jedan svobuhvatan pristup koji kombinuje i zakonodavnu, regulatornu i drugu, nezakonodavnu akciju, a koji može da ublaži rizik od zloupotrebe moći od strane pojedinih subjekata u lancu vrednosti. Zato je neophodno da se uspostavi osnova za pravedniji, održiviji i otporniji tekstilni sektor, koji bi bio sposoban da prevaziđe i postojeću i eventualne buduće globalne krize.

Prelazak na održivu i cirkularnu tekstilnu industriju [14], zajedno sa odgovarajućim merama digitalizacije tekstilnog sektora i jačanjem društvene pravednosti, može znatno da pomogne u procesu oporavka i izlaska iz krize izazvane COVID-19. Primena navedenih procesa i pristupa doprinela bi i poboljšanju otpornosti ovog sektora, kao i unapređenju njegove konkurentnosti. Sve to bitno bi doprinelo rešavanju mnogobrojnih ekoloških problema koji su posledica proizvodnje tekstilnog sektora. U planu Evropske komisije jeste i to da se da podrška istraživanju, inovacijama i investicijama. Evropska komisija podržaće projekte koji povećavaju održivost mode koja ispunjava zahteve vezane za estetiku i inkluzivnost. Putem javno privatnog partnerstva mogu se definisati budući pravci istraživanja, obezbediti liderstvo i postići izvrsnost ekosistema. Podrška bi takođe trebalo da se usmeri na smanjenje zavisnosti industrije od fosilnih goriva uz primenu inovacija baziranih na biološkim procesima u tekstilnom sektoru, što bi se realizovalo kroz Zajedničko preduzeće *Circular Bio-based Europe*, koje ima za cilj da podstakne, između ostalog, razvoj novih vrsta tekstilnih vlakana. Evropsko partnerstvo *Process4Planet* ima za cilj da promoviše cirkularnost i opsežnu dekarbonizaciju evropskih procesnih indu-

stria, uključujući tekstilnu industriju, i to razvojem i primenom potrebnih inovacija kroz inicijative kao što su *Hubs for Circularity* (H4C). Komisija će sufinansirati projekte o tehnološkim inovacijama za cirkularne modne poslovne modele u okviru LIFE-a i podržati preuzimanje partnerstava u okviru društvene i cirkularne ekonomije [15]. Tekstilni ekosistem takođe može imati koristi od mogućnosti koje pruža Evropski fond za regionalni razvoj, koji podržava transformaciju u regionima i omogućava finansiranje istraživanja i inovacija, digitalizacije, konkurentnosti MSP, razvoja veština, digitalne povezanosti, kružnog dizajna proizvoda i proizvodnih procesa.

Razvijanje veština koje su neophodne za realizaciju zelene i digitalne tranzicije takođe predstavlja jedan od budućih pravaca razvoja tekstilne industrije. Ovi procesi mogli bi da povećaju mogućnosti zapošljavanja visokokvalifikovanog kadra koji je u tekstilnoj industriji relativno slabo zastupljen, pošto samo 13% zaposlene radne snage u ovom sektoru ima kvalifikacije visokog nivoa. Sektor se bori da privuče kvalifikovane mlade talente, a poslovanje malih i srednjih preduzeća u tekstilnom ekosistemu ograničeno je između ostalog i nedostatkom kvalifikovanih radnika.

U budućnosti za razvoj tekstilnog sektora posebno će biti značajne delatnosti kao što su eko-dizajn, razvoj vlakana, inovativna proizvodnja tekstila, popravka i ponovna upotreba tekstila. U procesu sticanja novih veština veoma će biti važno stručno obrazovanje i obuka, kako početno tako i kontinuirano. U okviru Pakta EU za veštine Komisija je podržala uspostavljanje velikog partnerstva veština za tekstilni ekosistem kako bi se promovisalo usavršavanje, prekvalifikacija i sticanje i transfer zelenih i digitalnih veština, uključujući znanje o proceni životnog ciklusa i proceni lanca vrednosti. Cilj je da se povećaju mogućnosti za usavršavanje, prekvalifikaciju i sticanje novih veština.

Značajan negativan uticaj pandemije COVID-19 odrazio se i na globalne lance snabdevanja odećom. Globalni brendovi i trgovci na malo otkazali su porudžbine od svojih dobavljača, a tome su doprinele i odluke vlada mnogih zemalja da se ograniče putovanja i okupljanja. Kao rezultat toga, mnoge fabrike odeće obustavile su proizvodnju i otpustile ili privremeno suspendovale svoje radnike. Posebno je bitna činjenica da industrija odeće zapošljava 60 miliona radnika širom sveta, od kojih su skoro 75% žene [16]. Budući da žene čine većinu radne snage u sektoru odeće, može se pretpostaviti da će ovaj segment zaposlenih posebno biti pogođen posledicama pandemije COVID-19.

Kao preporuke da se navedeni problemi umanje ili izbegnu mogu se sugerisati sledeće mere: održavanje postojećih porudžbina sa dobavljačima, pružanje podrške ženama koje rade u lancu snabdevanja, a koje su se suočile sa povećanim rizicima tokom pandemije, rad sa dobavljačima na ublažavanju rizika od COVID-19 i poštovanje prava radnika, saradnja sa vladama, dobavljačima, udruženjima poslodavaca, sindikatima i civilnim društvom kako bi se osiguralo da radnici budu finansijski podržani tokom pandemije, smanjenje rizika od COVID-19 i ispunjenje obaveza prema radnicima, zadržavanje i podrška radnoj snazi. Sve navedene aktivnosti od vitalnog su značaja za buduću oporavak tekstilne industrije.

Budući da je u prvom kvartalu 2020. god. pandemija koronavirusa dovela do pada vrednosti globalne trgovine za 3%, može se pretpostaviti da bi COVID-19 mogao da izazove najveći ekonomski pad od Drugog svetskog rata, što bi pogodilo sve industrijske grane [17]. Industrije čije su delatnosti više globalizovane, kao što je tekstilna (a posebno one koje se oslanjaju na kineske inpute za proizvodnju) bile su najviše izložene početnom prekida lanca snabdevanja zbog COVID-19. Modna industrija takođe se suočava sa velikim rizicima. Ovo je posledica činjenice da je tražnja za novim proizvodima ove grane bitno smanjena usled izolacije stanovništva.

Osim navedenog, tekstilnu industriju karakteriše visoko integrisan globalni lanac snabdevanja, pa su i negativne posledice izazvane pandemijom globalne i pogađaju sve učesnike datog lanca. S obzirom na to kompanije i trgovci na malo moraju da transportuju svoju robu i sirovine kroz mnoge zemlje. Pored Kine, pojedine druge zemlje takođe imaju ključnu ulogu u procesu trgovine modnim proizvodima. Ovo je slučaj sa Sjedinjenim Američkim Državama (kao najvažnijem maloprodajnom tržištu) i nekim evropskim zemljama (kao što su Belgija, Nemačka, Francuska i UK), sa lukama kao što su Rotterdam i Antwerpen koje zauzimaju istaknuto mesto u ovoj trgovini itd.

Sa logističke tačke gledišta, industrija tekstila, odeće i obuće smatra se industrijom koja je vremenski osetljiva. Zbog toga, ukoliko dođe do poremećaja u dostavljanju robe na određeno mesto i u određeno vreme može doći do snižavanja ili izostanaka profita. To za neka preduzeća može imati pogubne posledice. Osim toga, brze promene kolekcija i modnih trendova dovode do skraćivanja životnog ciklusa tekstilnih proizvoda, ali i do postojanja velikih pikova prihoda u toku vrhunca sezone. Usled toga, za efikasno poslovanje tekstilnih preduzeća neophodno je svesti zalihe gotovih proizvoda na minimum, kao i maksimalno skratiti rokove isporuka.

Prelazak na sistem kružne proizvodnje i potrošnje tekstila sa dužim korišćenjem i više ponovne upotrebe i reciklaže moglo bi da smanji te uticaje zajedno sa smanjenjem ukupne potrošnje. Jedna od važnih mera je i kružni dizajn tekstila, čiji je cilj povećanje trajnosti proizvoda, proširenje mogućnosti popravke i reciklaže, kao i prihvatanje sekundarnih sirovina u novim proizvodima. Kao što je bio slučaj u mnogim sektorima, između 2019. i 2020. godine, kriza COVID-19 za tekstil u celini smanjila je promet za 9,3%, a za odeću smenjenje je iznosilo 17,7 procenata [18]. Kriza je posebno bila izražena sredinom 2020. godine kada su gubici proizvodnje iznosili preko 50 procenata.

Da bi se smanjio negativan uticaj proizvodnje i korišćenja tekstila na životnu sredinu neophodno je poslovanje ove privredne grane usmeriti ka kružnim poslovnim modelima, uključujući i takozvani kružni dizajn. Međutim, primena ovih novih modela podrazumeva odgovarajuće tehničke, društvene i poslovne inovacije modela, uticaj na promenu ponašanja potrošača, kao i adekvatnu političku podršku. Kružni dizajn ima ulogu važnog pokretača tranzicije ka održivoj proizvodnji i potrošnji tekstila kroz kružne poslovne modele. Faza dizajna igra ključnu ulogu u svakom od četiri puta ka postizanju kružnog tekstilnog sektora, a to su: dugovečnost i izdržljivost, optimizovano korišćenje resursa, prikupljanje i ponovna upotreba proizvoda i reciklaža i upotreba materijala [20].

Kao posebno značajnu karakteristiku tekstilnog sektora trebalo bi istaći činjenicu da se radi o radno intenzivnoj privrednoj grani. U lancu snabdevanja za proizvodnju odeće, tekstila i obuće koji su potrošeni u EU-27 u 2020. godini u svetu je sa punim radnim vremenom bilo zaposleno skoro 13 miliona radnika. Po ovom pokazatelju tekstilni sektor je na trećem mestu među najvećim poslodavcima u svetu, posle sektora proizvodnje hrane i izgradnje stanova.

Mere smanjenja delovanja pandemije izazvane COVID-19, kao što su kućna izolacija, dovele su do zatvaranje mnogih kompanija i prodavnica, što je uticalo na redukovanje proizvodnje tekstila i na veliko smanjenje ukupne tražnje za tekstilnim proizvodima. Kao rezultat toga potrošnja odeće i obuće po stanovniku u 2020. godini smanjena je u odnosu na 2019. godinu, dok je, s druge strane, potrošnja tekstila za domaćinstvo samo neznatno porasla [20].

Proizvodnja i potrošnja tekstila ima značajan negativan uticaj na životnu sredinu i klimatske promene. Uticaji na životnu sredinu u fazi proizvodnje rezultat su uzgoja i proizvodnje prirodnih vlakana kao što su pamuk, konoplja i lan (npr. korišćenje zemlje i vode, đubriva i pesticida). S druge strane, prilikom proizvod-

nje sintetičkih vlakana, kao što su poliester i elasthan (npr. hemijska sirovina) takođe se zagađuje životna sredina putem ispuštanja otpadnih materija u prirodu. Zagađenje je posledica i činjenice da proizvodnja tekstila podrazumeva potrošnju velike količine energije i vode, kao i korišćenje raznih hemikalija u različitim proizvodnim procesima. Distribucija i maloprodaja tekstilnih proizvoda takođe imaju negativan uticaj na okruženje, pre svega putem emisije štetnih gasova iz transporta i putem stvaranja ambalažnog otpada.

O štetnom uticaju tekstilne industrije na životnu sredinu svedoče i sledeći podaci [21]:

- Za proizvodnju ukupne količine odeće, obuće i tekstila za domaćinstvo koje su domaćinstva EU kupila 2020. godine, utrošeno je oko 175 miliona tona primarnih sirovina, što iznosi 391 kg po osobi. Oko 40% od toga otpada na odeću, 30% na tekstil za domaćinstvo i 30% na obuću. Samo 20% ovih primarnih sirovina se proizvodi ili ekstrahuje u Evropi, dok ostatak potiče van Evrope. Navedeni podaci ukazuju na činjenicu da je lanac vrednosti tekstila globalne prirode, kao i da postoji visoka zavisnost evropske potrošnje od uvoza. Osim toga, navedeni podaci pokazuju i da se 80% uticaja na životnu sredinu izazvanih evropskom potrošnjom tekstila dešava van Evrope. (Na primer, uzgoj pamuka, proizvodnja vlakana i izrada odeće uglavnom se odvijaju u Aziji, pa sva zagađenja koja se vrše u procesu proizvodnje pogađaju njihovu životnu sredinu).
- Za proizvodnju celokupne količine odeće, obuće i tekstila za domaćinstvo koje su domaćinstva EU nabavila 2020. godine, bilo je potrebno oko 24.000 miliona m³ vode, što iznosi 53m³ po osobi.
- Zemljište koje se koristi u lancu snabdevanja tekstilom, a koje su evropska preduzeća kupila 2020. godine, procenjuje se na 180.000 km², ili 400m² po osobi. Samo 8% zemljišta koje se koristi nalazi se u Evropi. Preko 90% negativnog uticaja na korišćenje zemljišta nastaje van Evrope, uglavnom kao posledica proizvodnje pamučnih vlakana u Kini i Indiji.
- Proizvodnja i potrošnja tekstila dovode do emisije gasova koji stvaraju efekat staklene bašte, posebno prilikom vađenja resursa, proizvodnje, pranja i sušenja i spaljivanja otpada. U 2020. godini proizvodnja tekstilnih proizvoda koji se koriste u EU dovela je do emisije gasova staklene bašte u količini od 121 milion tona ekvivalenta ugljen-dioksida (CO₂e) ili 270 kg CO₂e po osobi.

Važnu komponentu kružnih poslovnih modela za tekstil čini kružni dizajn. On može da obezbedi viši kvalitet i duži vek trajanja proizvoda, racionalniju upotrebu materijala i bolje opcije za ponovnu upotrebu i reciklažu. Iako je važno omogućiti recikliranje i ponovnu upotrebu materijala, prioritet treba dati strategijama za produženje životnog veka proizvoda, kao što su odgovarajući dizajn za trajnost, laku ponovnu upotrebu, mogućnost popravke i ponovne proizvodnje i sl.

Kružni poslovni model trebalo bi da se fokusira na sledeće:

- 1) *dugovečnost i izdržljivost* proizvoda, kako bi se omogućilo povećanje trajnosti, ponovna upotreba i produžavanje životnog ciklusa proizvoda. Ovo je posebno značajno jer su modni trendovi koji se brzo menjaju i pad kvaliteta proizvoda smanjili životni vek odeće. Tokom poslednjih 20 godina, vreme upotrebe odeće se smanjilo za 36%, pri čemu je svaki odevni predmet korišćen u proseku sedam ili osam puta [22]. Zato je neophodno izvršiti prelazak na kružne poslovne modele koji podržavaju dužu upotrebu proizvoda i održivije kupovno ponašanje i stil života potrošača.
- 2) *optimizovanu upotrebu resursa*, kako bi se smanjila i optimizovala upotreba vode i energije, smanjila emisija štetnih gasova i redukovalo zagađenje vode korišćenjem bezbednih hemikalija i raznovrsnih biorazgradivih materijala. Poslednjih godina, tranzicija cirkularne ekonomije dovela je neke delove tekstilne industrije do uvođenja poslovnih modela koji promovišu pristup proizvodima umesto vlasništva. Poslovni modeli zasnovani na pristupu (engl. *Access-based business models*) imaju potencijal da povećaju upotrebu proizvoda uz smanjenje upotrebe novih materijala i tekstilnog otpada.
- 3) *sakupljanje i ponovnu upotrebu* tekstilnih proizvoda i
- 4) *recikliranje i ponovno korišćenje tekstilnih materijala*.

Smanjenjem upotrebe resursa i produženjem životnog veka tekstila, ovaj model bi omogućio zaokruživanje procesa pretvaranjem otpadnog tekstila u sirovinu za novi tekstil ili za druge proizvodne lanc [23].

4. UTICAJ COVID-19 NA POSLOVANJE TEKSTILNIH PREDUZEĆA REPUBLIKE SRBIJE

Privreda Republike Srbije, a posebno industrijski sektor, takođe su bili pogođeni delovanjem pandemije COVID-19. Ako se analizira kretanje industrijske proizvodnje u 2021. u odnosu na 2020. godinu može se

uočiti da je industrijska proizvodnja u sektoru prerađivačke industrije bila veća za 5,5% u periodu januar–decembar 2021. godine, u odnosu na isti period 2020. godine. U periodu januar–decembar 2021. godine, u odnosu na isti period prethodne godine, proizvodnja tekstila je zabeležila pad od 4,1%, proizvodnja odevnih predmeta pad od 1,8%, dok je u proizvodnji kože i predmeta od kože zabeležen rast industrijske proizvodnje od 12,2 procenata.

U sektoru prerađivačke industrije proizvodnja je bila manja za 0,4% u periodu januar–novembar 2020. godine, u odnosu na isti period 2019. godine. U prvih jedanaest meseci 2020. godine, u odnosu na isti period prethodne godine, proizvodnja kože i predmeta od kože zabeležila je pad od 19,9%, proizvodnja tekstila pad od 6,3%, a delatnost proizvodnje odevnih predmeta imala je najmanje relativno smanjenje proizvodnje i ono je iznosilo 3,6 procenata.

Ekonomska kriza nastala pandemijom COVID-19 dovela je i do poremećaja u kretanju proizvođačkih cena u domaćoj privredi. U Tabeli 1 dat je prikaz kretanja indeksa proizvodnje i cena proizvoda prerađivačke industrije u 2020. u odnosu na 2021. godinu i u 2020. u odnosu na 2019. godinu.

Tabela 1: Indeksi proizvodnje i cena prerađivačke industrije u RS - 2020. i 2021. god.

	Proizvodnja Indeks		Cene Indeks	
	I – XI 2020/ I – XI 2019	I – XII 2021/ I – XII 2020	I – XI 2020/ I – XI 2019	I – XII 2021/ I – XII 2020
Prerađivačka industrija	99,6	105,5	98,5	109,8
Proizvodnja tekstila	93,7	95,9	101,1	102,7
Proizvodnja odevnih predmeta	96,4	98,2	99,3	98,9
Proizvodnja kože i predmeta od kože	80,1	112,2	100,0	100,1

Izvor: Privredna komora Srbije (2020) [24];
Privredna komora Srbije (2021) [25]

Analiza podataka prikazanih u Tabeli 1 ukazuje da su proizvođačke cene industrijskih proizvoda u sektoru prerađivačke industrije u periodu januar–decembar 2021. godine u poređenju sa istim periodom 2020. godine povećane za 9,8 procenata. U periodu januar–decembar 2021. godine u poređenju sa istim periodom 2020. godine, cene u proizvodnji tekstila i u

proizvodnji kože i predmeta od kože povećane su za 2,7% i 0,1%, respektivno, dok su u proizvodnji odevnih predmeta cene smanjene za 1,1 procenat.

Podaci Tabele 1 takođe pokazuju da su proizvođačke cene industrijskih proizvoda u sektoru prerađivačke industrije u 2020. godini u poređenju sa 2019. godinom smanjene za 1,5 procenata. Cene u proizvodnji tekstila povećane su za 1,1% u 2020. godini u poređenju sa 2019. godinom, dok su u proizvodnji odevnih predmeta cene smanjene za 0,7 procenata. U proizvodnji kože i predmeta od kože cene su u 2020. godini nepromenjene u odnosu na 2019. godinu.

U Tabeli 2 dat je prikaz kretanja zaposlenosti i bruto zarada u proizvodnji tekstila, odevnih predmeta i kože i proizvoda od kože u odnosu na pokazatelje na nivou RS.

Na osnovu analize podataka prikazanih u Tabeli 2 može se sagledati da je u četvrtom kvartalu 2021. godine registrovano 495.840 zaposlenih u prerađivačkoj industriji RS, što je više za 1,8% u odnosu na isti kvartal 2020. godine. U istom kvartalu 2021. godine u proizvodnji tekstila, odevnih predmeta, kože i predmeta od kože registrovano je 60.897 zaposlenih, što čini 2,7% ukupne registrovane zaposlenosti u Republici Srbiji. U proizvodnji odevnih predmeta registrovan je najveći broj zaposlenih (35.891), što je za 4,7% manje u odnosu na isti kvartal 2020. godine. U proizvodnji kože i predmeta od kože registrovano je 12.816 zaposlenih (6,0% manje u odnosu na isti kvartal 2020. godine), a u proizvodnji tekstila 12.189 zaposlenih (1,8% manje). Iz navedenih podataka može se zaključiti da su zaposlenost i učešće u ukupnoj zaposlenosti po-

smatranih sektora u analiziranom periodu imali tendenciju opadanja, što je upravo bilo posledica delovanja pandemija COVID-19.

Daljom analizom prikazanih podataka takođe se može sagledati da je u trećem kvartalu 2020. godine registrovano 477.098 zaposlenih u sektoru prerađivačke industrije, što je za 3,1% više u odnosu na isti kvartal 2019. godine. U istom kvartalu 2020. godine u proizvodnji tekstila, odevnih predmeta, kože i predmeta od kože registrovano je 63.432 zaposlenih, što čini 2,9% ukupne registrovane zaposlenosti u Republici Srbiji. U proizvodnji odevnih predmeta registrovan je najveći broj zaposlenih (37.665), što je za 1,1% više u odnosu na isti kvartal 2019. godine. U proizvodnji kože i predmeta od kože registrovano je 13.622 zaposlenih (3,9% manje u odnosu na isti kvartal 2019. godine), a u proizvodnji tekstila 12.145 zaposlenih (5,4% manje u odnosu na isti kvartal 2019. godine).

Analizom podataka o kretanju bruto zarada prikazanih u tabeli 2 može se zaključiti da je u periodu januar–novembar 2021. godine prosečna zarada isplaćena u proizvodnji odevnih predmeta manja za 37,2% od prosečne zarade u Republici Srbiji. U ovom periodu ostvaren je nominalni rast od 6,7%, a u istom periodu zarade su u navedenoj oblasti realno porasle za 2,9 procenata. U proizvodnji kože i predmeta od kože zarade su manje za 30,7% u odnosu na republički prosek, a u proizvodnji tekstila za 23,2 procenta.

U periodu januar–oktobar 2020. godine prosečna zarada isplaćena u proizvodnji odevnih predmeta manja je za 35,6% od prosečne zarade u Republici Srbiji. Ostvaren je nominalni rast od 10,5%, a u istom

Tabela 2: Registrovana zaposlenost i bruto zarade u nekim sektorima prerađivačke industrije u RS 2020. i 2021. god.

	Zaposlenost				Bruto zarade	
	Indeks		Učešće u ukupnoj zaposlenosti		Nominalni indeks	
	Q3 2020/ Q3 2019	Q4 2021/ Q4 2020	Q4 2020	Q4 2021	I–X 2020/ I–X 2019	I–XI 2021/ I–XI 2020
Republika Srbija	102,4	101,8	100,0	100,0	109,5	109,1
Proizvodnja tekstila	94,6	98,2	0,6	0,5	106,9	109,1
Proizvodnja odevnih predmeta	101,1	95,3	1,7	1,6	110,5	106,7
Proizvodnja kože i proizvoda od kože	96,1	94,0	0,6	0,6	105,4	113,4

Izvor: Privredna komora Srbije (2020) [24]; Privredna komora Srbije (2021) [25].

periodu zarade su u navedenoj oblasti realno porasle 8,7 procenata. U proizvodnji kože i predmeta od kože zarade su manje za 33,5% u odnosu na republički prosek, a u proizvodnji tekstila za 23,5 procenata.

Domaća tekstilna industrija predstavlja jednu od veoma otvorenih privrednih grana, povezanu sa svetskim tržištem, kako na strani uvoza, tako i na strani izvoza. Prema podacima RZS, u periodu januar–novembar 2020. godine, izvoz tekstila, odevnih predmeta, kože i predmeta od kože iznosio je 1,1 milijardu evra, što čini 7,0% ukupnog izvoza Republike Srbije. U odnosu na isti period 2019. godine, zabeležen je pad izvoza od 10,9%. U istom periodu, uvoz je dostigao 1,2 milijarde evra (mg. rast od 0,4%), što čini 6,0% ukupnog uvoza Republike Srbije. Pokrivenost uvoza izvozom je dostigla 86,7%, što ukazuje na deficit od 166,1 milion evra.

Prema podacima RZS, u periodu januar–decembar 2021. godine, izvoz tekstila, odevnih predmeta, kože i predmeta od kože iznosio je 1,3 milijardi evra, što čini 6,1% ukupnog izvoza Republike Srbije. U odnosu na isti period 2020. godine, zabeležen je rast od 12,3 procenata. U istom periodu, uvoz je dostigao 1,5 milijardi evra (rast od 11,4%), što čini 5,3% ukupnog uvoza Republike Srbije. Pokrivenost uvoza izvozom neznatno je porasla i iznosila je 86,8%, što ukazuje na deficit od 200,1 miliona evra, koji je viši u odnosu na prethodno analizirani period.

5. ZAKLJUČAK

Krizni poremećaji predstavljaju svakodnevicu poslovanja privrednih subjekata na koje je neophodno da se naviknu i reaguju na odgovarajući način kako bi izbegli dugoročne negativne posledice. Jačina i trajanje kriznih uslova poslovanja različiti su u zavisnosti od vrste i karaktera faktora koji do krize dovode. Jedan od neočekivanih kriznih faktora jeste i pandemija COVID-19 koja je imala veoma negativan uticaj na sve privredne aktivnosti, pa i na poslovanje privrednih subjekata tekstilne industrije. Prilikom definisanja strategije izlaska iz krize, mora se voditi računa o karakteristikama tekstilnog sektora. Misli se pre svega na njegove pozitivne odlike, kao što je, pre svega, njen značaj kako za konačnu, tako i za proizvodnu potrošnju, ali i na njene slabosti, koje se ogledaju prevashodno u činjenici da se radi o jednom od najvećih zagađivača životne sredine. U skladu s tim, u radu se zaključuje da je za prevazilaženje novonastale krize poslovanja tekstilnih preduzeća neophodno izvršiti njihovu preorijentaciju na održivu i kružnu ekonomiju. S druge strane, dugoročnost i karakter nastalih poremećaja ukazuju na mogućnost mnogobrojnih negativnih posledica na ekonomiju i na društvo u celini. U radu se

ukazuje da razvijene zemlje već preduzimaju određene mere i aktivnosti kako bi u ovoj privrednoj grani počele da utiču na unapređenje društvene i ekološke održivosti, kao i na ostvarenje ciljeva održivog razvoja. Sve to definisano je u Agendi održivog razvoja Ujedinjenih nacija za period do 2030. godine. U tu svrhu važna je i primena Evropskog zelenog dogovora, kao nove strategije rasta EU. Navedeni dokument takođe zahteva preorijentaciju sektora tekstilne industrije na održivu i cirkularnu proizvodnju, potrošnju i poslovne modele. U radu se posebno ističe činjenica da je tokom poslednjih nekoliko decenija sektor tekstilne industrije doživeo čitav niz radikalnih transformacija koje su bile posledica intenzivnih tehnoloških promena, evolucije troškova proizvodnje, kao i pojave velikih konkurenata na svetskom tržištu. Usled toga navedene su planirane kratkoročne mere (koje bi trebalo da doprinesu olakšanju pristupa likvidnosti, stimulanju tražnje), kao i dugoročne mere u cilju povećanja strateškog značaja tekstilnog sektora (promovisanja inovativnosti, digitalizacije i usavršavanja, izgradnje dugoročne konkurentnosti, promovisanja razvoja integrisanog ekosistema sa EU). Budući da je pandemija COVID-19 veoma negativno uticala i na tekstilni sektor Republike Srbije, u poslednjem delu rada, na osnovu analize rezultata poslovanja ove privredne grane, zaključuje se da su se dati negativni uticaju ispoljili i u kretanju proizvođačkih cena u domaćoj privredi. Osim toga, usled pada poslovne aktivnosti privrednih subjekata ovog sektora, na osnovu analize podataka zaključuje se da su zaposlenost i učešće u ukupnoj zaposlenosti posmatranih sektora u analiziranom periodu imali tendenciju opadanja. Može se zaljučiti da je neophodno i u domaćem tekstilnom sektoru preduzeti odgovarajuće mere kako bi se nastala kriza prevazišla, ali i kako bi se obezbedili uslovi za njegovo oživljavanje i razvoj. U ovom procesu kao orijentir mogu korisno da posluže planirane smernice zemalja EU, ali je neophodno uvažiti specifičnosti poslovanja domaćih tekstilnih preduzeća. Na kraju se nameće zaključak da je jedini pravi i dugoročni razvojni put svih privrednih grana, a posebno tekstilne industrije, poslovanje u skladu s principima koncepta cirkularne ekonomije i održivog razvoja.

LITERATURA

- [1] Kokeza, G., Stavrić, B. (2022), *Upravljanje poslovnim sistemom*, TMF, Beograd.
- [2] Dimitrijević, D. (2021). Teze za nove strategije razvoja tekstilne i odevne industrije - deo 2. *Tekstilna industrija*, 69(1), 36-46.
- [3] Dimitrijević, D. (2021). Teze za nove strategije rada i razvoja tekstilne i odevne industrije, deo 3. *Tekstilna industrija*, 69(4), 4-13.

- [4] EURATEX (2020a). Facts & Figures: Of the European textile and clothing industry, European Apparel and Textile Confederation (<https://euratex.eu/wp-content/uploads/EURATEX-Facts-Key-Figures-2020-LQ.pdf>)
- [5] Ellen MacArthur Foundation (2019). A new textiles economy: redesigning fashion's future.
- [6] European Commission (2020). Circular Economy Action Plan - For a Cleaner and more competitive Europe. (https://ec.europa.eu/environment/pdf/circular-economy/new_circular_economy_action_plan.pdf)
- [7] Denić, D., Bošković, G., Pavlović, A., Jovičić, N. (2021). Cirkularna ekonomija u tekstilnoj industriji. *Tekstilna industrija*, 69(1), 47-57.
- [8] European Commission (2019). The European Green Deal, COM (2019) 640 final, Brussels. 11 December (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/european-green-deal-communication_en.pdf)
- [9] Pantelić, I., Stojanović, N., Vićentijević, K. (2021). Uticaj pandemije COVID-19 na poslovanje u luksuznoj modnoj industriji. *Tekstilna industrija*, 69(3), 4-9.
- [10] European Commission (2022). EU Strategy for Sustainable and Circular Textiles. (https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:-9d2e47d1-b0f3-11ec-83e1-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF)
- [11] European Commission (2016). Ecodesign Working Plan 2016-2019, COM(2016) 773 final, Brussels, 30 November (https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/com_2016_773.en_.pdf)
- [12] EBCA (2021). EBCA position: public consultation on EU strategy for sustainable textiles (https://www.ebca-europe.org/files/userdata/news_upload/EBCA%20position%20paper%20on%20EU%20Strategy%20for%20Sustainable%20Textiles.pdf)
- [13] EURATEX (2020b). The European textiles and apparel industry in the post corona era, European Apparel and Textile Confederation (<https://euratex.eu/wp-content/uploads/Post-Corona-Strategy-Final.pdf>)
- [14] Ellen MacArthur Foundation and McKinsey Centre for Business and Environment (2015). Growth within: a circular economy vision for a competitive Europe. https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/EllenMacArthurFoundation_Growth-Within_July15.pdf
- [15] <https://fairtrade-advocacy.org/wp-content/uploads/2020/04/Coronavirus-communication.pdf> (pristupljeno 10.06.2022.)
- [16] <https://www.careinternational.org.uk/what-impact-covid-19-global-garment-industry> (pristupljeno 19.06.2022)
- [17] CNUCED (2020). Textile and garment supply chains in times of COVID-19: challenges for developing countries (<https://unctad.org/fr/node/3024>)
- [18] EEA (2022). Textiles and environment: the role of design in Europe's circular economy (<https://www.eea.europa.eu/publications/textiles-and-the-environment-the>)
- [19] Kokeza, G., Josipović, S., Urošević S. (2021). Application of the concept of circular economy – a chance for the textile industry. *Proceedings of the IV international scientific conference Contemporary trends and innovations in the textile industry*, pp. 175-185.
- [20] Euratex (2021). 2021 must be a turning point for the European textiles and clothing industry, European Apparel and Textile Confederation.
- [21] EEA (2019). Textiles and the environment in a circular economy (<https://www.eea.europa.eu/publications/textiles-in-europes-circular-economy>)
- [22] Ellen MacArthur Foundation (2017). A new textiles economy: redesigning fashion's future
- [23] Kokeza, G., Josipović, S., Urošević S. (2022). Recovery and strategic directions for the development of the textile industry in the post-covid period. *Proceedings of the V international scientific conference Contemporary trends and innovations in the textile industry*, 15-16. September, Belgrade, 179-192.
- [24] Privredna komora Srbije (2020). *Bilten, Udruženje za industriju tekstila, odeće, kože i obuće, IV kvartal 2020*, Centar za strateške analize, analitiku, planiranje i publikacije.
- [25] Privredna komora Srbije (2021). *Bilten, Udruženje za industriju tekstila, odeće, kože i obuće, IV kvartal 2021*, Centar za strateške analize, analitiku, planiranje i publikacije.

Primljeno/Received on: 15.09.2022.

Revidirano/ Revised on: 28.09.2022.

Prihvaćeno/Accepted on: 29.09.2022.

© 2021 Authors. Published by Union of Textile Engineers and Technicians of Serbia. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)